

В статті описана ідея і реалізація процесу створення кольорової карти тексту на основі тексту роману «Криничар» Мирослава Дочинця. Кольорова карта — це множество кольорових квадратиків (или інших фігур), кожен з яких представляє конкретне слово для позначення кольору в оригінальному тексті. Дуже об'єктивний результат наочно представляє розподіл в тексті конкретних прикметельних для позначення кольору. Оригінал статті написаний в форматі Computable Document Format (CDF) — вичислюваний документ, і може бути використаний для довільного тексту на українському мові, з урахуванням особливостей відмінності і навіть словотворення.

Ключові слова: назва кольору, мовна модель, словозміна.

The article describes an idea and its realization process for creating Color Map (CM) for the text – in particular “Krynichar” by Myroslav Dochynets. CM is a composition, a grid made of colored rectangles (or any other figures) – one for every name of color in the original text. Absolutely objective result shows visually the distribution of particular adjectives. The original article is in Computable Document Format (CDF) and is suitable for random text in Ukrainian considering inflection and even derivation.

Keywords: color name, language model, inflection.

Надійшла до редакції 18 січня 2016 року

Жанна Краснобаєва-Чорна

УДК 811.162.2'373.7

СПЕЦИФІКА МОДЕЛЮВАННЯ НЕГАТИВНООЦІННИХ ФРАЗЕМ (НА МАТЕРІАЛІ УКРАЇНСЬКОЇ, РОСІЙСЬКОЇ Й АНГЛІЙСЬКОЇ МОВ)

Стаття продовжує цикл публікацій автора, присвячених проблемам фраземної аксіології. Аналіз моделювання негативнооцінних фразем у статті має описовий характер. Зафіксовано наявність фразем із типовою синтаксичною структурою й однаковою семантикою, що уможливило виділення структурно-семантичних моделей негативно оцінних фразем. Специфіка фраземного моделювання семантичних діапазонів «погано», «не схвалювати», «не задовольняти», «не цікавити», «заперечувати», «не відповідати нормі» відзначається нерегулярністю.

Ключові слова: аксіологія, оцінка, фразема, негативнооцінна фразема, фраземна модель.

У вітчизняній і зарубіжній лінгвістиці активно досліджуються теоретичні та практичні питання фраземного моделювання (див. праці Ю. Божко [Божко 2002], Г. Бабаєвої [Бабаєва 2011], В. Губарева [Губарев 1985], Д. Давлетбаєвої [Давлетбаєва 2012], Ж. Краснобаєвої-Чорної [Краснобаєва-Чорна 2015], Л. Молчанової [Молчанова 2013], Г. Ситар [Ситар 2012], Г. Солганика [Солганик 1976] та ін.). Проте не досить опрацьованим видається аксіологічний аспект моделювальної діяльності у фраземіці, чим і зумовлена актуальність статті.

Мета статті полягає у виявленні особливостей процесу моделювання негативнооцінних фразем. Джерельну базу дослідження становлять фраземи, почерпнуті з авторитетних фразеграфічних видань української (СФУМ 2003), російської (ФСРЯ 1987), англійської (Кунин 2000) мов.

Негативнооцінні фраземи позиціоновано в статті як фраземи, семантика яких відповідає зоні «погано» оцінної шкали й інтерпретована як «погано», «не схвалювати», «не задовольняти», «не цікавити», «заперечувати», «не відповідати нормі» [Краснобаєва-Чорна 2015a]. Фраземну модель дефіновано як структурно-семантичний інваріант стійких сполучень, що семантично відображає відносну стабільність їхньої форми та семантики [Мокиєнко 1989: 53]. У мовознавстві можна виділити три погляди на проблему моделювання у фраземіці:

1) думки про немодельовальну сутність фразем, тобто заперечення можливості виникнення фразем за певною моделлю з прогнозованим значенням, дотримуються Н. Амосова, В. Телія, І. Чернишева та ін.;

2) модельовальний характер фразем визнають Ю. Бурмістрович, К. Богатирева, С. Гаврин, В. Губарев, Ю. Гвоздарьов і ін. Так, на думку Ю. Бурмістровича, утворення фразем здійснюється з використанням знань про відповідності між типами значень і типами структур фразем, а також між типами семантичних відносин між фраземами та їхніми «виробниками» [Бурмістрович 1971: 12].

У межах цього погляду актуалізовано питання про характер фраземного моделювання – породжувальний або описовий. Під час розгляду фраземних моделей, на думку К. Богатирєвої, слід враховувати граматичний лад і семантику фраземи. Досліджуючи специфіку фраземного моделювання в синхронії та діакронії, лінгвіст наголошує на особливому характері структурно-семантичних моделей фразем: з одного боку, фраземні моделі в синхронії є моделями опису типологічних особливостей структури та семантики вже наявних фразем; з іншого боку, структурно-семантичні схеми виконують породжувальну функцію в аспектах діакронії та динаміки, що пояснює виникнення одноструктурних фразем, об'єднаних певними семами. Типізація властивостей структурно-семантичних моделей фразем не обмежується описом особливостей їхньої семантичної структури в статистиці [Богатирєва 2015: 61]. Динамічний характер фраземних моделей, що виявляється в схильності до

перетворень у контексті, дозволяє виявити закономірності оказональних перетворень і визначити трансформаційний потенціал моделі. О. Кунін наголошує на описовому моделюванні фразем, оскільки такі моделі «діють на певному узусально-обмеженому матеріалі й не можуть слугувати правилом для вільного утворення нових фразем» [Кунін 1970: 77].

Також активізовано питання типології фраземних моделей. Традиційною постає класифікація О. Куніна з розподілом на граматичні, семантичні, структурно-семантичні та стилістичні моделі фразем [Кунін 1996: 45-49]. Сьогодні, за В. Губаревим, важливим є конструювання фразем у міжнародній штучній мові, що уможливило виділення синтаксичних (відображають структурну організацію фразем як сполучень слів («іменник + дієслово», «прикметник + іменник» тощо)); логіко-семантичних (побудовані за принципом логіко-семантичної організації фразем, напр.: антитеза, порівняння, алогізм і т.д.); мотиваційних (передають інваріант внутрішньої форми ряду фразем, що узагальнено фіксує певну диференційну ознаку об'єкта номінації та покладений в основу кількох нарізнооформлених найменувань цього об'єкта); структурно-семантичних (інваріанти синтаксичної структури, внутрішньої форми, актуального значення співвідносних компонентів і глобальної семантики ряду фразем, що конституують одну фраземну мікросерію); дериваційних (відображають процеси фраземної деривації, тобто утворення нових фразем на базі вже наявних (фразема¹ (+ фразема²) = фразема³)); номінаційних (відображають денотативно-референційні інваріанти ряду фразем і репрезентують основні типи об'єктів фраземної номінації в міжнародній штучній мові, пор.: моделі дієслівних фразем («процес + місце», «процес + спосіб», «процес + час», «процес + причина»)) моделей. У розвитку фраземного фонду міжнародної штучної мови напрацьовано два напрямки: 1) утворення нових фразем, зумовлене потребами мовної номінації, за фраземними моделями, що розглядаються як універсальні механізми утворення та функціонування фразем в етнічних мовах і придатних для міжнародної штучної мови; 2) утворення нових фразем за внутрішніми механізмами фраземотворення міжнародної штучної мови, які не мають аналогів в етнічних мовах. Основною тенденцією розвитку фраземного складу мов визначено регулярність, інтерпретовану як закономірно повторювану, впорядковану експлікацію будь-якого лінгвістичного феномена в системі мови. Відповідно, фраземні моделі витлумачено як інваріанти тих чи тих субстанційних або релятивних характеристик ряду фразем, які перебувають у парадигматичних і/або дериваційних відношеннях;

3) ідею «подвійної природи» фразем, що виявляється одночасно в можливості деривації моделювального та немоделювального типів, відстоює Л. Ройзензон [Ройзензон 1973: 83].

Під час вивчення структурно-семантичного моделювання, за порадою В. Мокієнка, необхідно звернути увагу на роль внутрішньої форми, мотивування та цілісну семантику фраземи [Мокиєнко 1989: 53].

Конкретнооцінні фраземи семантичного діапазону «погано» на позначення певних властивостей людини дозволяють виділити моделі:

1) «прикметник + іменник»: *старий лис* – ‘нещирий, лицемірний, хитрий’ (СФУМ 2003: 335); *підколотна (потайна) гадюка (гадика)* – ‘підступний, зловмисний’ (СФУМ 2003: 145); рос. *кисейная барышня*, зневажл. – ‘зніжений, непристосований до життя’ (ФСРЯ 1987: 33); рос. *вавилонская блудница*, книжн. – ‘вкрай розбещена, розпусна жінка’ (ФСРЯ 1987: 38); рос. *ветренная голова (головушка)* – ‘легковажний, несерйозний, непостійний’ (ФСРЯ 1987: 111); рос. *шальная голова* – ‘навіжений, химерний’ (ФСРЯ 1987: 113); рос. *горе луковое*, жарт. – ‘нерозторопний, недотепа’ (ФСРЯ 1987: 117); рос. *гусь лапчатый*, прост. – ‘шахрай, пройдисвіт’ (ФСРЯ 1987: 122); рос. *змея подколодная*, прост. – ‘злий, підступний, небезпечний’ (ФСРЯ 1987: 298); рос. *буриданов осел*, книжн. – ‘вкрай нерішучий, що вагається у виборі між двома рівносильними бажаннями, двома рівноцінними рішеннями’ (ФСРЯ 1987: 298); рос. *тепличное растение* – ‘слабкий, зніжений’ (ФСРЯ 1987: 386); англ. *a big (або loud) mouth*, зневажл. – ‘хвалько, базіка, крикун’ (Кунін 2000: 66); *a bad character* – ‘непорядний, має погану репутацію’ (Кунін 2000: 39); англ. *a bad man* – ‘злодій, злочинець’ (Кунін 2000: 39); англ. *a gay dog*, розм. – ‘гульвіса, охочий до задоволень; безпутний, розпусник’ (Кунін 2000: 159) тощо;

2) «сполучник *as* + прикметник + сполучник *as* + (артикл) + іменник у називному відмінку»: англ. *(as) hard as flint (або as stone)* – ‘черствий, жорстокий’ (Кунін 2000: 198); англ. *(as) bold as brass*, зневажл. – ‘зухвалий, нахабний, безсоромний, безсовісний’ (Кунін 2000: 72); англ. *(as) changeable as a weathercock* – ‘людина, що часто змінює свої погляди, рішення’ (Кунін 2000: 87); англ. *(as) cunning as a fox* – ‘хитрий, як лисиця’ (Кунін 2000: 110). У цій моделі перший сполучник є факультативним, прикметник здебільшого вживається в буквальному значенні, а іменник виконує функцію інтенсифікатора, пор.: досл. ‘жорсткий, як кремій (або камінь)’, ‘мінливий, як флюгер’, ‘хитрий, як лисиця’ тощо.

Негативної оцінки у фраземіці набуває ставлення людини до праці із значенням ‘нічого не робити, ледарювати, уникати праці’, одним із репрезентантів якої постає модель «дієслово + іменник у знахідному відмінку»: *ганяти біліх (собак)*, зневажл.; *задерти ноги*, зневажл.; *клеїти (корчити, строїти) дурня (3)*; *ворон (галки, галок і т. ін.) лічити*, зневажл.; *витрішки ловити*, жарт., зневажл.; *тав (тави) ловити*, фам. (1); *ловити мух*, жарт., ірон.; *лупити [свої] очі*, фам. (2); *ханьки м'яти*, жарт. (1); *облежувати боки*, зневажл.; *ледаря празнувати*, жарт.

Позбавлення людини свободи дій також марковане знаком «—» і реалізується моделями «дієслово + прийменник *в* + (прикметник, числівник) + іменник у знахідному відмінку» (*взяти в жменю; брати / взяти в лецата (в лабеті)* (1); *затиснути в кулак*; рос. *брать [забирать] в руки* (1); *гнути в бараний рог; гнути в дугу [в три дуги]* (1)) і дієслово + прийменник *в* + (прикметник, займенник) + іменник у місцевому відмінку» (*держати (тримати) в кулаку (в кулаці)*; *держати (тримати) в руках (в шорах, в поводах)* (1); *держати (тримати) в [своїх] лабетах* (1); *держати (тримати) в чорному тілі; тримати в [своїх] тенетах*) із

значенням 'поневолювати'.

Семантичний діапазон «не схвалювати» можуть презентувати моделі:

1) «дієслово + іменник у родовому відмінку» зі значенням 'сваритися, лаятися': рос. *давать духу*, прост. (1); *давать [задавать] жару*, прост. (1); *давать жизни*, прост. (1);

2) «частка *хай (нехай)* + іменник у називному відмінку + дієслово» зі значенням 'недоброго побажання комусь': *хай (нехай) грім поб'є (уб'є, приб'є і т. ін.)* (2), лайл, перев. жарт.; *нехай (хай) лизень (лиз, рідше лизь і т. ін.) злиже (лизне)*, лайл.; *хай (нехай) поб'є морока*, лайл.

У семантичному діапазоні «заперечувати» функціонують моделі:

1) «заперечна частка *ні* + прийменник *на* + іменник у знахідному відмінку» із значенням 'ніскільки, анітрохи': *ні (і) на шеляг*, із запереч.; *ні на гріш* (2), із запереч.; *ні (і) на копійку*, перев. із запереч.; *ні (ані, і) на хвилину*, із запереч.;

2) «сполучник *як (мов, ніби)* + іменник у давальному відмінку + (прикметник, числівник) + іменник у називному відмінку» із значенням 'зовсім не потрібний (потрібен), не треба': *як (мов, ніби і т. ін.) зайцеві бубон*, зі сл. потрібний; *як (мов, ніби і т. ін.) рибі парасолька*, перев. зі сл. потрібний, необхідний і под.; *як собаці п'ята нога*, перев. зі сл. потрібний, грубо; *як собаці другий хвіст*, зі сл. потрібний, треба і т. ін.

До семантичного діапазону «не дотримуватися норм» потрапляють порушення:

1) соціальної норми: моделі «прийменник *в* + іменник у знахідному відмінку» (*в дим*, зневажл. (1); *в дриг*, зневажл.; рос. *в стельку*; *в доску*, прост.; *в дым*, прост.; *в лоск*, прост. (1)), «сполучник *як* + іменник у називному відмінку» (*як дим*; *як ніч* (2); *як (мов, ніби і т. ін.) хлющ (хлюща)* (2); *як чіп*; рос. *как сапожник*) і «прийменник *до* + (прикметник) + іменник у родовому відмінку» (*до зеленого (блакитного) змія*; *до чортиків*, фам. (2); рос. *до упора*) із значенням 'напитися, бути сильно п'яним';

2) етичної норми: моделі «дієслово + прийменник *на* + іменник у знахідному відмінку» (*брати / взяти на бога* (2); *ловити / зловити (піймати, спіймати, взяти і т. ін.) на гачок* (1); *спіймати на вудочку*) і «дієслово + іменник у знахідному відмінку» (*замазувати / замазати очі*; *замовляти (заговорювати) / замовити (заговорити) зуби* (2); *замулювати / замулити очі* (1); *затуманювати / затуманити голову (розум, рідше очі)* (2); *крутити / закрутити голову* (2); *крутити мізки*; *лудити очі*; *морочити голову* (5); *пересмикувати / пересмикати карти*; *присипляти / приспати пильність*; рос. *метать петли*, заст.; *натянуть [наставит, наклеить] нос*, прост. (1); *отводит глаза*; *замазывать глаза*, груб.-прост.) із значенням 'обманювати'.

Відсутність типової моделі утворення засвідчують більшість негативнооцінних фразем аналізованих семантичних діапазонів, пор.:

1) група фразем на позначення незадоволення, що посилюється а) семами 'досада', 'гнів', 'обурення' (*щоб (бодай) ні дна ні покришки*, лайл.; *матері твоєї дуля*, лайл.; *сякий-[не]-такий син*, лайл. (1); *чорт (біс) [його (вас, тебе і т. ін.)] бери (забирай) / візьми (побери, забори і т. ін.)*, лайл. (1); *чорт (чорти) [його] батька знає (зна)*, грубо (1); рос. *не было печали; вот где сидит; хорошенькое (хорошее) дело!*; *разрази [порази] тебя [его, её, вас, их] гром (громом)*; *черт знает что <такое>!*; *держат [иметь] сердце*, прост.; *пропасти [пошибели] нет*, груб.-прост.; *пропади [пропадай] пропадом*; *камни вопиют*, книжн.; *с сердцем тощо*); б) 'скаженість' (англ. *blow one's top*, розм.; *cut up nasty* (або *rough*), розм.; *drive smb. up the wall*, розм.; *foam at the mouth*, розм.; *blow a fuse*, розм. і т. ін.);

2) група фразем на позначення несхвалення (*ще що вигайдай (видумай, зроби і т. ін.)*; *стид і сором*; *хто [ж] бачив (видав)?*; рос. *бросать [кидать, швырять, пускать] камнем [грязью]*; *воротить нос [рыло, морду]*, груб.-прост. (2); *втаптывать [затаптывать] в грязь*; *этого еще не хватало [недоставало]!*; *хорошенькое (хорошее) дело!* і т. д.);

3) група фразем на позначення незацікавленості (*не мати [ніякого] діла*; *аби лихо тихо* (1); *не горіти і не куритися*; *ні гаряче ні зимно*; *[і] горя (нужди) мало*; *[і] море по коліна (рідше по коліно)*; *порожньо в серці (на душі, в душі і т. ін.)*; *а там хоч [і] не розвидняйся!*; *і за вухом не свербить*; *хоч трава не росте*; *з холодком*; рос. *хоть бы хны* (2); *до лампочки*; *душа [сердце] не лежит*; *ни жарко [ни тепло] ни холодно*; *ноль внимания*, прост. тощо).

Аналіз моделювання негативнооцінних фразем має описовий характер, оскільки розглянуто вже наявні в мові одиниці. Зафіксовано наявність фразем із типовою синтаксичною структурою й однаковою семантикою, що уможливило виділення структурно-семантичних моделей негативнооцінних фразем. Специфіка фраземного моделювання зумовлена нерегулярністю, оскільки значна кількість фраземосемантичних груп відзначається відсутністю типової моделі.

Перспективу дослідження вбачаємо у вивченні особливостей моделювання позитивнооцінних фразем і фразем із дифузною оцінкою.

Література

Бабаева 2011: Бабаева Г. Структурно-семантические модели компаративных фразеологизмов в английском языке / Г. Бабаева // Филологические науки : сб. науч. работ. – 2011. – № 9. – С. 99-102.

Богатырева 2015: Богатырева Е. Н. Семантическая структура и структурно-семантическая моделированность фразеологических единиц с компонентами-наименованиями воды и водоёмов в современном русском языке : дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 «Русский язык» / Е. Н. Богатырева. – Кострома, 2015. – 222 с.

Божко 2002: Божко Ю. О. Прийменниково-відмінкова модель українських фразеологізмів : дис. ... канд.

філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова» / Ю. О. Божко. – Харків, 2002. – 206 с.

Бурмистрович 1971: Бурмистрович Ю.Я. Образование фразеологизмов как процесс, осуществляемый по моделям / Ю. Я. Бурмистрович // Вопросы семантики фразеологических единиц. Часть 1. – Новгород, 1971. – С. 9-12.

Губарев 1985: Губарев В. П. К типологии фразеологических моделей / В. П. Губарев // Филологические науки. – 1985. – № 4. – С. 65-68.

Губарев: Губарев В. П. К проблеме конструирования фразеологии в международном искусственном языке [Электронный ресурс] / В. П. Губарев. – Режим доступа: <http://miresperanto.com/>.

Давлетбаева 2012: Давлетбаева Д. Н. Типологическая моделируемость фразеологических трансформаций (на материале русского, английского, французского и турецкого языков): автореф. дисс. ... д. филол. н. : спец. 10.02.20 «Сравнительно-историческое, типологическое и сопоставительное языкознание» / Д. Н. Давлетбаева. – Казань, 2012. – 45 с.

Краснобаєва-Чорна 2015а: Краснобаєва-Чорна Ж. В. Семантичний простір оцінної фраземіки / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Мовознавство. – 2015. – № 4-5. – С. 39-51.

Краснобаєва-Чорна 2015б: Краснобаєва-Чорна Ж. В. Функційно-модельні вияви заперечення у фраземіці / Ж. В. Краснобаєва-Чорна // Типологія та функції мовних одиниць : наук. журн. на пошану член-кореспондента НАН України І.Р. Вихованця / [редкол. : Н.М. Костусяк (гол. ред.) та ін.]. – Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2015. – № 2 (4). – С. 94-104.

Кунин 1970: Кунин А. В. Английская фразеология. Теоретический курс / А. В. Кунин. – М. : Высшая школа, 1970. – 243 с.

Кунин 1996: Кунин А. В. Курс фразеологии современного английского языка : учеб. для ин-тов и фак. иностр. яз. / А. В. Кунин. – 2-е изд., перераб. – М. : Высш. шк., Дубна : Изд. центр «Феникс», 1996. – 381 с.

Мокиенко 1989: Мокиенко В. М. В глубь поговорки / В. М. Мокиенко. – 2-е изд. – К. : Радянська школа, 1989. – 221 с.

Молчанова 2013: Молчанова Л. В. Типология фразеологических моделей (на материале русского и английского языков) / Л. В. Молчанова // Филологические науки. Вопросы теории и практики. – Тамбов : Грамота. – 2013. – № 7(25): В 2-х ч. – Ч. II. – С. 134-137.

Ройзензон 1973: Ройзензон Л. И. Лекции по общей и русской фразеологии : учеб. пособие / Л. И. Ройзензон. – Самарканд : Изд-во СамГУ, 1973. – 223 с.

Ситар 2012: Ситар Г.В. Синтаксичні фразеологізми з оцінним значенням в українській мові / Г. В. Ситар // Наукові записки національного університету «Києво-Могилянська академія». – 2012. – Т. 137: Філологічні науки. – С. 110-113.

Солганик 1976: Солганик Г. Я. Фразеологические модели в современном русском языке // Русский язык в школе. – 1976. – № 5. – С. 73-78.

Джерела

Кунин 2000: Кунин А. В. Англо-русский фразеологический словарь / А. В. Кунин. – М. : Русский язык, 2000. – 512 с.

СФУМ 2003: Словник фразеологізмів української мови / В. М. Білоноженко, І. С. Гнатюк, В. В. Дятчук та ін. – К. : Наукова думка, 2003. – 1104 с.

ФСРЯ 1987: Фразеологический словарь русского языка / Под ред. А. И. Молоткова. – М. : Сов. энциклопедия, 1987. – 543 с.

Статья продолжает цикл публикаций автора, посвященных проблемам фраземной аксиологии. Анализ моделирования отрицательнооценочных фразем в статье имеет описательный характер. Зафиксировано наличие фразем с типичной синтаксической структурой и одинаковой семантикой, что делает возможным выделение структурно-семантических моделей отрицательнооценочных фразем. Специфика фраземного моделирования семантических диапазонов «плохо», «не одобрять», «не удовлетворяют», «не интересовать», «отрицать», «не соответствовать норме» обусловлена нерегулярностью.

Ключевые слова: аксиология, оценка, фразема, отрицательнооценочная фразема, фраземная модель.

This article continues the series of author's publications devoted to the problems of phraseme axiology. Analysis of modeling of phrasemes of negative evaluation is descriptive in the article. There was reported the presence of phrasemes with typical syntactic structure and the same semantics that enables determination of the structural and semantic models of phrasemes of negative evaluation. Specificity of phraseme modeling of semantic ranges of "bad", "to not approve", "to not satisfy", "to not interest", "to deny", "to not comply the norm" is marked with irregularity.

Key words: axiology, evaluation, phraseme, phraseme of negative evaluation, phraseme model.

Надійшла до редакції 24 грудня 2015 року.